

Hoofdstuk 7

TUSSEN KERK EN STAAT: DE SOCIALE BIJSTAND IN BELGIE

Jef Demolder

In de 19e eeuwse, postrevolutionaire samenleving werden een aantal maatschappelijke domeinen het voorwerp van levensbeschouwelijke confrontaties, die ook een politieke dimensie aannamen. Zowel katholieken als liberalen immers bewogen zich zowel op levensbeschouwelijk als op politiek vlak. Het bekendste strijdperk werd het onderwijs. Maar de gemoederen raakten niet minder verhit rond de kwesties van vrije meningsuiting, persvrijheid, de weldadigheid en de rechtspersoonlijkheid van verenigingen.

De krankzinnigenzorg dient gesitueerd te worden in de bredere context van de kwestie van de weldadigheid en de rechtspersoonlijkheid van verenigingen, welke laatste belangrijk is voor het statuut van de religieuze congregaties. Het verrassende is echter dat de Belgische wetgeving op de krankzinnigenzorg van 1850 eigenlijk probleemloos tot stand kwam, terwijl de meer algemene kwestie van de weldadigheid in 1857 het hele land in rep en roer zette. Dit wil niet zeggen dat dezelfde levensbeschouwelijke conflicten in de krankzinnigenzorg niet aanwezig waren, maar een aantal factoren, waarvan de medicalisatie zeker niet de geringste is, maakten dat deze conflicten er latent bleven.

In dit hoofdstuk zullen we het achtereenvolgens hebben over de verhouding van Kerk en Staat in het algemeen, de hervorming van de weldadigheid na de Franse Revolutie, en de kwestie van de weldadigheid in België.

Kerk en Staat in de 19e eeuw

De maatschappij aan het einde van het Ancien Régime leek een opgespannen tak. Toen eenmaal het touw met één haai was doorgesneden, zwipte de tak meer dan een eeuw lang heen en weer, tot er weer min of meer een evenwicht was bereikt. De omslag van de Revolutie eiste teveel van de maatschappij. Politieke instabiliteit en oorlogen die aan miljoenen het leven kostten, bleven Europa beheersen tot het congres van Wenen. Nadien poogde een flexibele maatschappij de schokgolven van de revolutie op te vangen die met de regelmaat van de klok terugkeerden: 1830, 1848, 1870. Europa slingerde heen en weer tussen de liberale gedachten die door de Franse Revolutie waren gewekt, en de conservatieve krachten die met het katholicisme waren verbonden. Ondanks de Heilige Alliantie, de wederzijdse steun van de oude feodale dynastieën en de restauratiepogingen, zou het nooit meer worden als voorheen. Europa experimenteerde met grondwettelijke regimes. In Frankrijk bleef de onderdrukte republikeinse gedachte de kop opsteken tot ze in 1870 voorgoed haar recht kreeg. In de Duitse staatjes dwongen de burgers een grondwet af. Het Pruisische expansionisme zou zich slechts korte tijd in een Tweede Rijk

kunnen verheugen. Het Heilig Roomse Rijk werd door Napoleon afgeschaft, en het Habsburgse Rijk verbrokkelde door het nationaliteitsvraagstuk. Evenmin als de politieke verandering, was ook de economisch-industriële expansie van de burgerlijke maatschappij tegen te gaan. Terwijl Gregorius XVI nog halsstarrig weigerde om gasverlichting en spoorwegen toe te laten in de Kerkelijke Staten, zou Pius IX dit niet meer kunnen tegenhouden. Onoverkomelijk kwam een nieuwe maatschappij tot stand, die nog in weinig op de vorige geleek.

In deze maatschappelijke grondverschuiving maakte de Kerk een dubbele evolutie door. Eerst en vooral kwam de Kerk terecht in een pluralistische samenleving. Van een eenvormig christelijk Europa, zij het dan ook confessioneel verdeeld, is er na de Franse Revolutie geen sprake meer. Toch bleef de Kerk zich dezelfde politiek-maatschappelijke rol toeschrijven als voorheen. Zowel door de poging van de Restauratie om de oude band van altaar en kroon te herstellen, als naderhand door het opnemen van meer liberale gedachten, poogde zij haar maatschappelijke invloed te herwinnen. Maar in plaats van één stand binnen een driestandenmaatschappij, wordt de Kerk nu één partij in een politieke participatie. Precies hier komt het katholicisme in een rivaliserende positie te staan met de liberale partij. Toch, terwijl de Kerk van binnen uit doorheen de eeuw haar positie lijkt te versterken, verliest zij feitelijk steeds verder terrein. De macht van de Kerk wordt eigenlijk grotendeels een binnenkerkelijke macht. En hier ligt een tweede evolutielijn. Als afweerreactie tegen de bedreigende nieuwe maatschappij ging de Kerk haar eigen structuren consolideren. Een organisatorisch denken dat reeds werkzaam was sinds de tijd van de contrareformatie, ging het kerkelijk bestuursapparaat steeds centralistischer en absoluiter uitbouwen, ten koste van de diocesane en nationale autonomie. De paus werd de vertegenwoordiger van dit absolute gezag, evolutie die haar hoogtepunt kende bij de onfeilbaarheidsverklaring van 1870.

Enerzijds engageert de Kerk zich dus in de nieuwe maatschappij, anderzijds haalt zij tegelijk de bruggen op. Deze evolutielijnen lijken tegenstrijdig. Het is inderdaad moeilijk om denkstructuren te ontwikkelen waarin de 19e eeuwse relaties tussen politiek bestel, kerkinstituut en religiositeit eenduidig kunnen worden gevat. Tot een bilaterale scheiding van Kerk en Staat kwam het in deze eeuw niet. Beider lot bleef met elkaar verweven. De maatschappij slingerde heen en weer tussen de conservatieve, vooral katholieke krachten en de progressieve krachten die vaak anti-clericaal waren. Een evenwicht kon maar worden bereikt doordat beiden op een of andere manier naar elkaar toegroeiden. De vermenging en dubbelzinnigheid die hierdoor ontstaat maakt de 19e eeuwse gezagsconstellaties zo ondoorzichtig. Er kwam zoiets als een gematigd liberalisme, dat zich met de katholieken verstond. En er kwam ook zoiets als een liberaal katholicisme, een "katholicisme van de feiten" zegt men, omdat een Restauratie van de oude orde al gauw onhoudbaar bleek. Voor de Kerk ontstaat hier een dubbelzinnige positie. Enerzijds moest zij wel tot compromissen en verstandhouding met de nieuwe maatschappij bereid zijn, wilde zij haar invloed behouden of terugwinnen. Anderzijds bleef zij een ietwat nerveuze afweerreactie vertonen

tegenover de nieuwe tijd. Deze dubbele houding wordt misschien het sterkst verpersoonlijkt gepersonifieerd door Pius IX in het begin van zijn pontificaat, toen hij zich tegen Dupanloup nog lovend kon uitlaten over Montalembert en diens werk voor de vrijheid van onderwijs. Pius IX aarzelde voortdurend tussen het vasthouden aan het verleden en een zekere liberalisering in het bestuur van de Kerk en de kerkelijke Staten. Hij zou pas consequente politieke houding aannemen na de revolutie van Rome in 1848.

Hoe genuanceerd over de maatschappijordening van de 19e eeuw moet gedacht worden, blijkt ook ten aanzien van de begrippen natie, nationalisme en de idee van nationale soevereiniteit. De 19e eeuw is bij uitstek de eeuw van het nationalisme, en toch is het tevens de eeuw waarin personen- en ideeënvervoer zo'n vlucht namen dat echte internationale bewegingen mogelijk werden. "Nationalisme" kan gedragen worden door zeer verschillende ideologieën. Er is het nationalisme van een Louis XIV waarin de vorst principe is van nationale eenheid, een nationalisme dat dan ook onafhankelijk is van de bevolkingsgroepen waarover de vorst min of meer de scepter zwaait. Het kan zelfs een expansiepolitiek rechtvaardigen. Het is het nationalisme van Napoleon én van Bismarck, die zo glunderde toen hij in de spiegelzaal van Versailles kon opzien naar een keizer van Pruisen. Vervolgens is er het nationalisme van de bevolkingsgroep die zich door het expansionisme van anderen bedreigd voelt. De politiek onverschillige staatjes van Duitsland kenden geen nationaal gevoel, tot het ogenblik dat de legers van Napoleon ze één voor één inpalmden. Tenslotte is er de idee van nationale soevereiniteit: het nationalisme van bevolkingsgroepen die zich onderdrukt weten door de oude feodale machten, en streven naar autonomie. Dit is het liberale, progressieve nationalisme. Zo gaf het voortdurend geharrewar met de nationale minoriteiten aan Oostenrijk de verhakkelde aanblik die nog slechts van verre aan het Heilig Roomse Rijk herinnerde. In Italië leidde het nationalisme daarentegen tot eenmaking van een tussen grootmachten verdeelde natie. Ook België vertoonde zoiets als een nationalistische reflex.

Niettemin vertonen deze vormen van nationalisme gelijkenissen. Het zou een algemeen politiek-filosofische vraag kunnen zijn in hoeverre een ideologisch bewind haar machtsaanspraak metafysisch-transcendentiaal moet verantwoorden. Voor het conservatieve nationalisme is dit duidelijk. De dynastie van de heilige Lodewijk of de keizer van het Heilig Roomse Rijk gaven aan de macht een transcendentiaal-religieus karakter. Maar alsof ook een gesecculariseerd en revolutionair machtsbestel niet zonder metafysica en liturgie kon, trad in de plaats van de koning "La Patrie" en behoorden "l'Autel de la Patrie", bijzondere ceremonies, een nieuwe kalender en dergelijke meer tot de gekheden van de Revolutie.

Precies daar waar de machtsaanspraak een transcendentale fundering vraagt, situeert zich immers de band met de religie. In Frankrijk was de monarchie van goddelijk recht, en in de persoon van de vorst was de Gallische kerk met het nationalisme verbonden. De Kerk zag zich verzekerd van haar maatschappelijke invloed en privileges, terwijl de monarchie met de Kerk over een zeer efficiënt machtsinstrument beschikte. De Restauratie probeerde deze situatie, in het teken van "altaar en kroon" te herstellen. Rechristiani-

sering en politieke indoctrinatie gingen vaak hand in hand, zoals blijkt uit de activiteiten van de Congregatie en de "Chevaliers de la Foi" en de missies die vaak evenveel weg hadden van politieke manifestaties als van religieuze bezinningen.¹ Maar de Restauratie verkeerde reeds, wat de transcendentale legitimatie van haar gezag betreft, in een gewijzigde positie. Twee factoren zijn hier bepalen: het feit dat ook de revolutionaire beweging nationalistisch was en het feit dat Napoleon al het denkbare gedaan had om zijn gezag transcendentaal te legitimeren door de paus voor zijn wagen te spannen. De dubbelzinnigheid zien we reeds bij theologen van ultra's als de Bonald en de Maistre. In 1797 verdedigt de Maistre nog dat "la meilleure forme du gouvernement est la monarchie qui correspond au gouvernement du monde par Dieu". Maar vreemd genoeg zal de Maistre in het Gallicanisme de oorzaak zien van de Revolutie. Het ultramontanisme dat hij verdedigt in *Du Pape* van 1819 toont dat de situatie ondertussen flink veranderd is. De transcendentale legitimatie van het gezag kon blijkbaar niet meer steunen op de monarchie alleen, maar wordt verlegd naar het onfeilbaar pauselijk gezag, dat internationaal is. Dat is geen Restauratie meer, dat is iets nieuws.

Uiteindelijk is het ultramontanisme al even 19e eeuws als het liberalisme. Het "conservatieve denken" is na 1830 niet meer dat van voor 1789, zoals ook de liberalen niet meer de revolutionairen van 1789 zijn: in het Frankrijk van 1848 was het de industriële onverschillig of de sterke man die zij behoefden nu president Bonaparte genoemd werd of keizer Napoleon III. Conservatief en liberaal groeiden naar elkaar toe. En welke weg het ultramontanisme kon opgaan zien we wellicht het best verbeeld in de carrière van Lamennais, die als ultramontanist begon. "Zonder paus geen Kerk, zonder Kerk geen christendom, zonder christendom geen religie en geen maatschappij, zodat het leven van de Europese naties zijn bron, en zijn enige bron, vindt in de pontificale macht".² Lamennais haalde zich met zijn ultramontanisme nog de banbliksems op de hals van de neo-Gallicaanse Franse prelaten. Rome hield hem de hand boven het hoofd, althans tot de uiterste consequenties van Lamennais' denkwijze duidelijk worden. Het ultramontanisme pleit voor een absoluut gezag, maar dit gezag is supranationaal. Dit impliceert dat men de Kerk beschouwt als gescheiden van en vrij ten opzichte van een particulier staatsbestel. De stap van *L'Essai sur l'Indifférence* naar *l'Avenir* wordt dan erg klein. En de man die enkele jaren daarvoor nog kandidaat was voor een kardinaalshoed wordt nu vervolgd door *Mirari vos* en *Singulari nos*, en wordt tenslotte député in de kortstondige Tweede Republiek.

Hoe dicht kwamen katholicisme en liberalisme uiteindelijk bij elkaar te liggen in de pendelbeweging van de post-revolutionaire maatschappij, op zoek naar een nieuw evenwicht? Bijvoorbeeld in het compromis van de Belgische grondwet, dat geschraagd werd door de ideeën van Lamennais. De katholieken van de Mechelse School rond Mgr Sterckx en Henri de Mérode waren wel veel minder doctrinair dan de Franse volgelingen van Lamennais, maar pasten

1. Cfr H. GUILLEMIN, *Histoire des catholiques français au XIXe siècle*, Genève, 1949, p. 18 v.

2. In *De la religion considérée dans ses rapports avec l'ordre politique et civil*, 1828.

zijn ideeën praktisch toe. Ze aanvaardden de moderne vrijheden en zelfs legale scheiding van Kerk en Staat, als beste middel tot bevordering van de Kerk onder de hoede van de Staat. Ze waren ervan overtuigd dat de Staat wel rekening zou moeten houden met de macht van het katholicisme in België, en de wetten zou moeten interpreteren en toepassen in katholieke zin, ondanks de constitutionele scheiding. Maar deze laatste was helemaal niet onverenigbaar met een feitelijk akkoord tussen Kerk en Staat. Belgische katholieken als Barthélémy Dumortier gingen de grondwet ophemelen, en dit kon zelfs met een ultramontanistisch argument: "België is het enige katholieke land waar de paus de Kerk bestuurt, en dat is een groot goed". Anderen, onder de indruk van *Mirari vos*, wilden de grondwet herzien zodra het mogelijk was. Tot 1860 was dit het overwegend standpunt in de Belgische katholieke pers, onder invloed van Louis Veuillot. Maar toen ook het Vaticaan bijdraaide, en de katholieke voorman Adolphe Deschamps reageerde tegen de ultra's, als zouden deze in de kaart spelen van de liberalen, won het constitutioneel katholicisme, gegroepeerd rond de *Journal de Bruxelles*, de meerderheid van de geesten.³

Heel Europa prees tenslotte "la liberté comme en Belgique". Maar het liberale vrijheidsbegrip werkt als een tweesnijdend zwaard. In liberale ogen betekent godsdienstvrijheid dat de staat alle confessies zonder onderscheid tolereert of steunt. Maar in een land waar het katholicisme de overhand heeft en een reële macht betekent doorheen alle bevolkingslagen, betekent godsdienstvrijheid staatssteun aan het katholicisme. Onder de mom van de scheiding van Kerk en Staat ontstaat een feitelijk contract dat voor beide partners voordelig is. De vrijheid stelde de Kerk in staat om via het onderwijs, de katholieke weldadigheid en druk uitgeoefend door de bisschoppen in electorale periodes, haar maatschappelijke invloed te heroveren en stevig uit te bouwen.⁴ Maar hetzelfde vrijheidsbegrip kon zich telkens weer keren tegen de geprivilegieerde situatie die hieruit ontstond, en hevige kritiek loswerken bij de liberalen.⁵

Liberale en katholieken staan tegenover elkaar, maar beide in een participatie én een spanningsveld dat in zijn geheel tot de 19e eeuw behoort. Hun oppositie verschijnt dan als een soort broedertwist. Men hoeft hiervoor slechts het accent te verleggen van het katholiek of liberaal zijn naar de cijns die de kiesgerechtigden betaalden. Misschien blijkt de verwantschap nog het sterkst in de manier waarop ze zorg droegen voor de maatschappij. Er is nooit zo omvangrijk en zo institutioneel aan goede werken gedaan als in de 19e

3. Cfr R. AUBERT, *Le pontificat de Pie IX*, Parijs, 1952, p. 237. A. SIMON, *Le cardinal Sterckx et son temps*, T. I, Wetteren, 1950, p. 65-155.138-141. A. SIMON, *L'Eglise catholique et les débuts de la Belgique indépendante*, Wetteren, 1949, p.313-314.

4. Cfr Jean-Luc SOETE, *Evolution du catholicisme politique en Belgique de 1831 à 1884*, in *Tijdschrift voor geschiedenis*, 96(1983)193-202, p. 194.

5. Zo bvb. de typische kritiek in *Journal de Liège*, 30 november 1858: "En dehors de la bienfaisance, de l'instruction et du temporel des cultes, le parti clérical subit, s'il ne l'approuve pas, les libertés inscrites dans notre Constitution. Il n'y a que sur ces trois points qu'il s'obstine. Là-dessus, il n'accepte pas de transaction. Il lui faut les institutions de l'ancien régime".

eeuw. Toch maakte dit blijkens het verloop van de geschiedenis in de tweede helft van de eeuw, een socialistische beweging niet overbodig. Was de *bien-faisance* in de 19e eeuw van die aard dat ze de eigen "*aisance*" niet hoefde te compromitteren?

De hervorming van de weldadigheid na de Franse Revolutie

De bestorming van de Bastille op 14 juli 1789, eigenlijk een onbelangrijk *fait-divers* in het gebeuren van de revolutie, verdient niettemin de symbolische waarde die er aan is toegekend.⁶ De willekeurige opsluiting, waarbij het hedendaags onderscheid tussen "hospitaal" en "gevangenis" soms moeilijk te maken is, was een van de meest flagrante tekens van het koninklijk absolutisme. En de strijd daartegen keerde zich meteen ook tegen de kerkelijke instituten die met de koninklijke macht het privilege deelden om misdadigers, krankzinnigen en armen op te sluiten.⁷ "Geen aalmoezen, geen hospitalen! Dit is het doel waar de Conventie op af stevent, want deze twee woorden moeten verdwijnen uit het republikeins vocabularium", aldus Barère.⁸ Het revolutionaire élan wilde iedere afhankelijkheidsrelatie tussen mensen teniet doen waar deze in strijd was met het ideaal van de gelijkheid. De sociale bijstand diende te gebeuren door hulp aan huis, en de staat moest hier zorg voor dragen. Maar dit revolutionair standpunt verloor al gauw terrein. Het gecentraliseerd besturen van de weldadigheid bleek ondoenbaar, ook al omdat de financiële inspanning van de revolutie heel andere richtingen uitging. Terwijl bij decreet van 23 messidor an II nog bevolen wordt de goederen van de hospitalen te verkopen,⁹ worden deze verliezen reeds tijdens het Directoire gecompenseerd (zij het met mondjesmaat). En onder Napoleon zal men helemaal terugkeren naar het oude regime, mét de hospitalen, mét de congregaties en zelfs met het herstel van de stichtingen die dateren van voor de revolutie.

Het is het Directoire dat de publieke weldadigheid op duurzame wijze heeft hervormd. Dit gebeurde met name door de wet van 16 vendémiaire an V (17 oktober 1796) over de "*hospices civils*" (commissies van burgerlijke godshuizen) en de wet van 7 frimaire an V (27 november 1796) over de "*bureaux de bienfaisance*".¹⁰ De dubbelheid van deze wetgeving is typerend:

6. Voor deze paragraaf zie vooral Prosper POULLET, *Les institutions françaises de 1795 à 1814*, Brussel, 1907. Léon LALLEMAND, *La Révolution et les pauvres*, Parijs, 1898. DE BROUCKERE en TIELEMANS, art. *Hospices*, in *Répertoire de l'administration et du droit administratif de la Belgique*, T. VIII, Brussel, 1858.

7. Cfr CASTEL, *L'Ordre psychiatrique*, p.60.

8. Geciteerd bij CASTEL, *Ibid.*, p.73.

9. Deze wet werd als zodanig niet afgekondigd in de geannexeerde departementen, wat niet wil zeggen dat het weldadigheidspatrimonium in België geen grote verliezen leed door de confiscatie van kerkelijke goederen, de oorlogssituatie en het assignatensysteem. Cfr DE BROUCKERE en TIELEMANS, *Hospices*, p. 321.

10. Aanvullende wetten werden verordend op 20 ventôse an V (10 maart 1797), 11 frimaire an VII (10 december 1798) en 16 messidor an VII (4 juli 1799). Voor wat volgt deden wij sterk

de weldadigheidsbureaus liggen in de lijn van de revolutie, die de sociale bijstand wilde hervormen op basis van hulp aan huis, terwijl de commissies van burgerlijke godshuizen een publieke organisatie betekenen van het hospitaalwezen zoals dit reeds bestond in het oude regime. Er is echter een groot verschil. Hospitalisatie wordt nu voor zieken, bejaarden, enz., een recht dat ze mogen opeisen. Voor krankzinnigen, criminelen en lijders aan venerische ziekten echter zal de verplichte sequestratie blijven gelden.

Hoewel deze wetten niet terugkwamen op de secularisatie van publieke instellingen en de confiscatie van privé-instellingen, bleken zij zeer efficiënt. Het patrimonium van de behoeftigen werd er opnieuw, en definitief, mee toevertrouwd aan zijn liefdadige bestemming. De grote krachtlijn van deze wetten is dat de staat er voortaan van afzag de weldadigheid onder haar vleugels te nemen,¹¹ en deze toevertrouwde aan de gemeenten. Ieder gemeentebestuur moest een commissie van burgerlijke godshuizen oprichten en één of meerdere weldadigheidsbureaus, telkens bestaande uit vijf inwoners van de gemeente. De functies in deze besturen waren onbezoldigd. De commissies van burgerlijke godshuizen dienden zich te vernieuwen samen met en volgens dezelfde proportie als de gemeentebesturen, ieder jaar met de helft. Voor de weldadigheidsbureaus werden analoge beschikkingen pas vastgelegd onder het Empire.

De commissies van burgerlijke godshuizen

De commissies van burgerlijke godshuizen waren uitsluitend belast met het beheer van de goederen, de inwendige administratie en het aannemen en wegzenden van behoeftigen (wet van 16 messidor an VII, art. 6). De goederen bleven dus eigendom van de verschillende hospitalen en deze behielden ook de rentes en inkomsten van publieke of particuliere oorsprong. De goederen die onvreemd waren door de wet van 23 messidor an II zouden gerestitueerd worden uit nationale goederen van dezelfde aard als de onvreemde. De burgerlijke godshuizen hadden rechtspersoonlijkheid en konden dan ook immobiliën bezitten. Principe van de wet was dus dat de goederen eigendom waren van de instellingen maar onafhankelijk beheerd werden. In België ging de administratie en bezittingen die van religieuzen afhingen, na de opheffing van de religieuze orden (15 fructidor an IV) over naar de burgerlijke commissies.

De innerlijke administratie van de commissies betrof het toezicht op de aankopen van de hospitalen, het toelaten en wegzenden van de behoeftigen, het organiseren van werk aangepast aan de leeftijd en de infirmitéit van de gehospitaliseerden (een derde van de opbrengst kwam hen toe), en de zorg

beroep op Prosper POULLET, *Les institutions françaises de 1795 à 1814*, Brussel, 1907.

11. Er waren wel enkele uitzonderingen, zoals het "Maison de refuge pour les fous" te Charenton, dat zijn eerste bestemming terugkreeg en rechtstreeks onder het ministerie van binnenlandse zaken kwam te staan.

voor de vondelingen. Deze laatsten moesten gratis onderhouden worden (waarbij de staat zo nodig de uitgaven compenseerde) en werden op twaalfjarige leeftijd uitbesteed bij landbouwers of ambachtslieden of, indien ze dat wilden, aangemonsterd als scheepsjongens.

Heel het financieel beheer werd toevertrouwd aan de ontvanger die gekozen werd in de schoot van de commissie en die de inkomsten gelijkelijk over de hospitalen verdeelde.

De wet van 16 messidor an VII vertrouwde aan de commissies ook de benoeming en het ontslag toe van het hospitaalpersoneel. De commissies trachtten hun personeel vooral te recruteren onder de ex-religieuzen. De wet van 8 augustus 1792 die de congregaties ophief had de religieuzen immers formeel uitgenodigd om hun werk ten individuele titel voort te zetten, anders zouden ze de helft van hun pensioen verliezen. Onder de Terreur werden de religieuzen weliswaar vervolgd, maar het grootste deel van de lokale besturen verjoeg de zusters slechts onder druk van clubs en politici. Waar de religieuzen vervangen waren door de zogenaamde "infirmières patriotes" had men slechte ervaringen opgedaan. Deze verpleegsters bleken niet zo volhardend in hun charitatieve roeping, waren moeilijk te recruteren en bovendien veeleisend qua bezoldiging.¹² In België profiteerde men na de opheffing van de kloosters van de Franse ervaring. Uiterst zelden werd beroep gedaan op lekepersoneel. De facto hebben de hospitaalzusters in België nooit hun activiteiten gestaakt.

De normale inkomsten van de hospitalen bestonden in de opbrengsten van de bezittingen, particuliere giften en twee derden van de opbrengst van het werk van de gehospitaliseerden. Aanvullende subsidies konden verkregen worden van de gemeente of de staat. Hiervoor moest jaarlijks een begroting ingediend worden bij de gemeente en een rekening van inkomsten en uitgaven bij het departementsbestuur. De driemaandelijke rekeningen van de ontvanger dienden voorgelegd aan de commissie en vervolgens aan de gemeente, die ze voor goedkeuring overmaakte aan het departementsbestuur. Toch bleven de inkomsten van de hospitalen het hele Directoire door ver beneden de behoeften. De restitutie van de bezittingen en de subsidiëring gebeurde met grote vertraging en compenseerde nooit de geleden verliezen.

De weldadigheidsbureaus

De weldadigheidsbureaus moesten voorzien in hulpbedeling aan huis en in de administratie van de instellingen voor hulpbedeling (art. 4 van de wet van 7 frimaire an V). Ook deze instellingen kregen hun bezittingen vergoed door de wet van 20 ventôse an V. In tegenstelling tot de commissies van burgerlijke godshuizen werd het beheer van de bezittingen hier niet gereguleerd. Er werd alleen bepaald dat de hulp zoveel mogelijk in natura moest geschieden (art. 10, 7 frimaire). De inkomsten van de bureaus konden zeer gevarieerd zijn: de opbrengst van hun bezittingen, aanvullende subsidies, en de gemeen-

12. Cfr Léon LALLEMAND, *La Révolution et les pauvres*, Parijs, 1898, p. 436 v.

telijke taks op theater bals, vuurwerken en paardenrennen, die 1% bedroeg op de toegangsprijzen. Zoals de commissies moesten ook de bureaus jaarlijks een budget voorleggen aan de gemeente en de jaarlijkse rekening aan het departementsbestuur.

De uitvoering van de wet van 7 frimaire an V stuitte dikwijls op grote tegenstand. Dat de weldadigheidsbureaus de hand legden op de parochiale organisaties voor de armenzorg werd niet zo goed onthaald. Vooral op het platteland verzetten de gemeentebesturen zich tegen de secularisatie en weigerden de weldadigheidsbureaus op te richten. Pas onder het Consulaat werden ze algemeen.¹³ De wet van 19-23 maart 1793 verbood bedelarij aan de huisdeuren en de wet van 18 augustus 1792 verbood met de congregaties ook de charitatieve confrerriën. Toch werd de privé-weldadigheid niet in haar geheel verboden. Er bleven enkele charitatieve verenigingen bestaan, zoals in Parijs de *Société de charité maternelle* en de *Société philanthropique* tot deze door een vijandigheid die nooit door een wet geschraagd werd, verplicht werden zichzelf op te heffen. Maar zoals de Revolutie haar houding tegenover de hospitalen snel wijzigde, zo ook haar houding tegenover de privé-weldadigheid. De wet van 19-23 maart 1793 werd opgeheven samen met het in voege treden van de nieuwe wet over de weldadigheidsbureaus. Onder het Consulaat en het Empire zou de privé-weldadigheid weer helemaal kunnen floreren.

Wijzigingen onder het Consulaat en het Empire

Tijdens het Consulaat en het Empire greep er weer een grotere centralisatie plaats van de bijstandsverlening. Ze werd nu georganiseerd op basis van het kanton van het vredegerecht of het arrondissement en de commissies van de godshuizen en weldadigheidsbureaus kwamen nu onder rechtstreeks toezicht te staan van de onderprefect in plaats van onder toezicht van de gemeentebesturen. Deze verandering werd doorgevoerd bij de administratieve hervormingen van het jaar VIII. Zo werden dan ook door een besluit van de prefect van het Dijledepartement alle gemeentelijke bureaus afgeschaft behalve die van de kantonale hoofdplaatsen. Een besluit van 22 pluviôse an XI breidde de centralisatie uit tot de hospitalen. Dan wordt ook per arrondissement een algemene raad opgericht voor bestuur van de hospitalen en de hulp aan huis, met tien leden, vijf voor beide functies. Deze raad moest leiding geven aan de plaatselijke commissies van burgerlijke godshuizen en weldadigheidsbureaus.

Er kwamen ook wijzigingen in de samenstelling van de commissies en bureaus. Bij decreet van 7 germinal an XIII werd beslist dat deze besturen zich elk jaar met een vijfde dienden te vernieuwen. Het ontslag werd door het lot bepaald. In de vervanging werd beslist door het ministerie van binnenlandse zaken, na advies van de prefect, en aan de hand van een lijst met vijf kandidaten, opgesteld door de commissie of het bureau in kwestie. Een

13. Cfr POULLET, p. 442-444.

circulaire van het ministerie deelde in het jaar XI mee dat de burgemeester voortaan rechtens deel uitmaakte van de weldadigheidsbesturen, alsook de vrederechter (28 vendémiaire an X).

Onder het Consulaat en het Empire werd ook de clerus weer systematisch betrokken bij het bestuur van de weldadigheidsinstellingen. In Leuven bijvoorbeeld werden naast het gemeentelijk distributiebureau ook weldadigheidscomités opgericht per parochie, bestaande uit de pastoor en twee notabelen: "Kan de eerbare opdracht om vaderlijk te waken over de noden van de armen niet het beste toevertrouwd worden aan de bedienaars van een godsdienst van de liefde? Zij zijn de enige gidsen van de behoeftige, die hem troosten in zijn lasten, verlichten in zijn ziektes en hem ten alle tijden leren om met geduld en gelatenheid het hele gewicht van zijn ellende te dragen, in het vooruitzicht op een beter leven".¹⁴

Ook werd in de hospitalen de zorg voor de zieken weer systematisch toevertrouwd aan de hospitaalcongregaties. Zeker, de wetten van de Constituante en Législative die de religieuze ordes ophieven en elk herstel ervan in de toekomst verboden, werden niet afgeschaft. De organieke artikelen van het Concordaat herinnerden er zelfs in formele termen aan dat alle kerkelijke instellingen buiten de kathedraalkapittels en de seminaries gesupprimeerd waren (art. 11). Bij interpretatie van dit artikel bleek dat de regering hiermee alleen de oude monastieke ordes met eeuwige geloften op het oog had. Bij decreet van 1 nivôse an IX had de minister van binnenlandse zaken reeds de vorming toegelaten van een vereniging van "soeurs de charité". Soortgelijke toelatingen werden in de jaren XI-XII met goedkeuring van de consuls, verleend aan vrouwelijke religieuzen en aan de Broeders van de Christelijke Scholen.

Een spontane heropbloei van de congregaties, buiten de staatstoelating om, was reeds begonnen onmiddellijk na het Concordaat, dat immers in het eerste artikel bepaalde dat de katholieke godsdienst vrij mocht uitgeoefend worden in Frankrijk. Een decreet van 23 messidor an XII reglementeerde deze toestand. Ze schafte de "Pères de la Foi" af en herhaalde dat de afschaffingswetten gehandhaafd bleven voor alle orden met eeuwige geloften. Ze verplichtte voor elke nieuw op te richten congregatie een aanvraag tot toelating en een verzoek om goedkeuring van de statuten voor te leggen. Vanaf dit decreet tot 1809 werden talrijke congregaties voor ziekenzorg, hulp aan huis, gratis onderwijs enz... toegelaten. Vanaf 1809 kenden deze toelatingsdecreten zelfs rechtspersoonlijkheid toe aan deze congregaties. En het organiek besluit van 18 februari 1809 plaatste de hospitaalcongregaties onder de hoge bescherming van "Madame Laetitia", moeder van de keizer.

In feite keerde men onder het Empire, althans wat de publieke weldadigheid betreft, langzaam terug naar de toestand van het Ancien Régime. Ook stichtingen werden weer toegelaten. Zelfs de fundaties die dateerden van voor de revolutie werden opnieuw gerespecteerd. De privé-weldadigheid kreeg terug

14. Geciteerd bij POULLET, p. 918-919.

armslag en dit werd van overheidswege gestimuleerd, door toezegging van lokalen, subsidies en rechtspersoonlijkheid.

De kwestie van de weldadigheid in België

De rechtspersoonlijkheid van verenigingen

"De Belgen hebben het recht zich te verenigen. Dit recht kan op geen enkele wijze aan een preventieve maatregel onderworpen worden". Zo luidt art. 20 van de Belgische grondwet. Het is de moeite waard even de achtergrond van dit artikel nader te beschouwen.¹⁵ Het oorspronkelijke wetsvoorstel telde drie paragrafen meer. De tweede bepaalde dat rechtspersoonlijkheid enkel bij wet kon toegekend worden aan verenigingen; de derde dat zelfs verenigingen met rechtspersoonlijkheid geen bezittingen konden verwerven tenzij met toelating. Bij de discussie van het artikel op 5 februari 1831 vroegen Seron en de Beyts dat men het hele artikel zou weglaten, uit vrees dat hiermee religieuze verenigingen vrij spel zouden hebben. De moeilijkheid was dat men het recht op het verwerven van bezittingen niet kon weglaten, want wat betekent het recht op vereniging als de vereniging in kwestie geen goederen kan verwerven? Van Snick stelde voor enkel de eerste paragraaf te weerhouden: "On veut que nous laissions à la législature la faculté d'accorder à ses associations une personnification civile, au nom de laquelle elles exercent leurs droits. J'avoue, messieurs, que je ne puis me rendre à cette exigence. J'avoue que je ne puis concevoir un état ni une existence civile dans un association qui, comme telle, n'a qu'un but tout spirituel et des opérations religieuses pour but". Het is een principiële zaak: religieuze materies staan buiten de wet. De individuele vrijheid van de capucijn zal gegarandeerd worden, niet als capucijn, maar als burger. "La loi ne connaît pas les moines". Er kan geen sprake zijn van rechtspersoonlijkheid van verenigingen. En dan durft men nog spreken, zegt Van Snick, van een herstel van het bezit in dode hand, wat algemeen als de oorzaak van de verarming van staten erkend wordt.

Het resultaat was dat enkel de eerste paragraaf weerhouden werd: het recht op vereniging, zonder toekenning van rechtspersoonlijkheid en zonder goederen in dode hand. Stierf een capucijn in zijn klooster, dan kwam zijn deel in de vereniging toe aan de erfgenamen, en deze dienden hierop successierechten te betalen. Deze regeling is eigenlijk beperkter dan tijdens het Napoleontisch regime, dat o.a. voor bepaalde religieuze congregaties in rechtspersoonlijkheid voorzag. Het spreekt vanzelf dat hiermee reeds in de grondwet de kiem is gelegd van discussies over het statuut van religieuze congregaties en private weldadigheidsinstellingen. Met de kwestie van de stichtingen zal de kwestie van de rechtspersoonlijkheid van verenigingen en de

15. Cfr C. DE BROUCKERE en F. TIELEMANS, art. *Associations*, in *Répertoire de l'administration et du droit administratif de la Belgique*, T.II, Brussel, 1834, p. 391-396

goederen in dode hand de belangrijkste elementen vormen van het conflict over de weldadigheid.

De kwestie van de weldadigheid tot 1857

Tot 1857 bleef de weldadigheid blijvend georganiseerd volgens de wetten van 16 vendémiaire en 7 frimaire van het jaar V, de bepalingen van 28 fructidor an X, 16 fructidor an XI, 31 juli 1806 en uitgebreid met koninklijke reglementen van 19 januari 1824 en 23 juni 1825. De nalatenschap van de oude stichtingen ging over in handen van de publieke weldadigheidsinstellingen, al kregen deze geen exclusieve rol toebedeeld. Feitelijk tolereerde men dat stichtingen ten voordele van de armen in privé-handen overgingen.

In 1830 wordt Edouard Ducpétiaux benoemd tot inspecteur-generaal van de gevangnissen en weldadigheidsinstellingen. Hij blijft dit tot zijn ontslag op 30 mei 1861.

Bij de parlementaire discussie over het wetsontwerp dat de organisatie van de gemeenten regelde, in 1833, consacreeerde men het recht van de stichters om bij stichtingen op eigen initiatief speciale administratoren aan te stellen. Tot 1847 wordt artikel 84 van de gemeentewet niet anders geïnterpreteerd. Toen in 1838 eventjes een andere thesis het licht zag werd die door de Theux de kop ingedrukt.

Toch zijn er reeds voorboden van de kwestie van de weldadigheid. Op 13 januari dienden de bisschoppen een petitie in bij het parlement waarbij ze om rechtspersoonlijkheid verzochten voor de universiteit van Leuven. Er breekt onmiddellijk een anticlericale hetze los waarbij de discussie rond rechtspersoonlijkheid en goederen in dode hand centraal kwam te staan. De bisschoppen, opgeschrikt, trokken hun petitie terug in.

Er komt steeds meer liberaal verzet tegen de katholieke instellingen. François Tielemans die in 1846 het zevende deel van zijn "Répertoire de l'administration" publiceert ontzegt in het artikel over de stichtingen aan de stichter formeel het recht om zijn wil eeuwig aan de gemeenschap op te leggen: "L'homme ne fonde pas, mais donne ou lègue, en subordonnant ses intentions à la volonté publique ou nationale".

Het wachtwoord van het liberaal congres van 1846: "onafhankelijkheid van de burgerlijke macht op alle vlak", kwam bovenaan het programma te staan van het liberaal ministerie Rogier, dat op 12 augustus 1847 het unionistisch ministerie de Theux opvolgde. Dit principe moest in de weldadigheid de veranderde jurisprudentie inbrengen die de naam van de Haussy zou blijven dragen, minister van justitie. De weinig geachte de Haussy vaardigde zijn "Institutions générales sur l'acceptation des dons et des legs au profit des établissements publics" uit. De bestaande wettekst van het jaar V werd zo geïnterpreteerd dat de secularisatie zich automatisch moest vernieuwen bij elke nieuwe stichting. Enkel de publieke weldadigheidsinstellingen konden hiermee nog stichtingen doen. De stichting was wel geldig wat de gave betrof, maar niet de daaraan verbonden voorwaarden qua administratie. Het was duidelijk

dat de liberalen de weldadigheid tot de oude clericale activiteiten rekende die moesten gesecculariseerd worden.

De interpretatie van de Haussy stuitte op heftig verzet van de katholieken. De bisschoppen protesteerden en de paus werd gealarmeerd. De koning liet zijn misnoegen blijken. Ook de rechtbanken waren niet altijd even bereid om deze administratieve beslissingen toe te passen. Een en ander speelde zeker mee in het voortijdig ontslag van de Haussy op 12 augustus 1850. Zijn opvolgers op justitie (Tesch, dan Faider) toonden zich gematigder.

Een van de redenen waarom de regering geen definitieve, seculariserende oplossing gaf aan de kwestie van de weldadigheid, was dat men de paus niet al te zeer wilde verontrusten. In die tijd was namelijk ook de zware kwestie van het middelbaar onderwijs aan de orde. Het onderwijs is het terrein bij uitstek geweest waarop katholieken en liberalen in België de strijd om de maatschappelijke invloed uitvochten. Henri de Brouckère kende de verwijten van de Heilige Stoel tegen de secularisatie van stichtingen en had de regering daarom aangeraden "de faire quelque chose pour la question des legs".

De kwestie van de weldadigheid verdween na 1847 niet meer uit de publieke en parlementaire belangstelling. Nog in 1847 stelt Faider als minister van justitie onder de Brouckère een ontwerp voor waarbij de pastoor rechtens deel zou uitmaken van de commissies van burgerlijke godshuizen. Dit beviel noch de katholieken, noch de liberalen. Op 28 november 1850 weigert de kamer een wetsontwerp van Dumortier in overweging te nemen. De katholieken eisten tevergeefs het wetsontwerp dat door Tesch werd beloofd. Ducpétiaux, die reeds in 1847 een project van organiek reglement voor de weldadigheidsinstellingen had laten verschijnen, publiceert in 1853 een "Esquisse d'un projet de loi sur l'assistance publique et privée". Men moet echter wachten tot Ch. Faider op 17 januari 1854 twee wetsontwerpen indient bij de kamer: een over de organisatie van de weldadigheidsbesturen en een over "les dons et legs charitables". Men is weinig ontvankelijk voor het delicate, tweede wetsontwerp. Ze worden trouwens niet bediscussieerd, want ze verdwijnen met de val van de Brouckère in 1855.

Vanaf 1847 verschijnt er heel wat literatuur over het onderwerp.¹⁶ Op praktisch vlak namen de meeste katholieken het systeem aan dat vanaf 1848 door Jules Malou was verdedigd: enkel de publieke instellingen hadden het recht milde gaven voor de armen te aanvaarden, maar de weldoenders behielden het recht om speciale administratoren aan te stellen.

De katholieken werden zich bewust dat met deze zaak het bestaan van de kloostergemeenschappen op het spel stond. Ze vonden toen reeds in

16. Zo J.VAN OVERLOOP, *Notice historique sur les institutions de bienfaisance*, 1849. H. DE KERCHOVE, *Législation et culte de la bienfaisance en Belgique en Organisation de la bienfaisance*, beide in 1852. In mei van dat jaar bekroont de academie een *Mémoire sur l'organisation de l'assistance* van V. WERY, die in 1854 nog *Des lois organiques de la bienfaisance en Belgique* publiceert. In het nummer van 10 oktober 1852 van *Belgique judiciaire* publiceert A. ORTS zijn *Conférences sur la charité*. Voor een volledig overzicht van de literatuur over de kwestie, zie E. DUCPETIAUX, *La question de la charité et des associations religieuses en Belgique*, Brussel, 2e ed., 1859, Appendix V.

Ducpétiaux een verdediger. In zijn "Esquisse d'un projet de loi" van 1853 stelt hij dat het belang van de armen groter vertrouwen eiste in het particulier initiatief. En leidde dit tot grotere clericale invloed, wel, "dit zou maar één ding bewijzen, namelijk dat de clerus en de congregaties een onbeperkte invloed uitoefenen in België en dat de weldoeners van de armen overtuigd zijn dat zij de vervulling van hun wensen en beschikkingen het best toevertrouwen aan de meest betrouwbare en waardige handen". In 1854 besluiten de bisschoppen een commissie te vormen van rechtsdeskundigen en canonisten om de materiële belangen van de religieuze gemeenschappen te verdedigen.¹⁷ Zowel katholieken als liberalen waren op hun qui-vive. Ze waren er zich van bewust dat er in deze zaak heel wat meer meespeelde dan het lot van de armen en zieken. Dit bepaalt de sfeer waarin het wetsontwerp Nothomb tot zo'n crisis kon leiden.

Het wetsontwerp Nothomb

Dank zij de actieve politiek van de koning komt er op 30 maart 1855 een laatste unionistisch experiment tot stand: de regering De Decker, met Vilain XIII op buitenlandse zaken, Mercier op financiën, Alphonse Nothomb op justitie, luitenant-generaal Greindl op oorlog en M.A. Dumon op publieke werken. Op 14 december rapporteert Tesch over het wetsontwerp Faider, en brengt tegelijk ook een petitie naar voor van de leden van het St.-Vincentiusgenootschap, die een wet vragen over de vrijheid van de liefdadigheid. Het wetsontwerp Faider wordt feitelijk ongedaan gemaakt doordat op 29 januari 1856 Alphonse Nothomb zijn beroemd wetsontwerp indient bij de kamer. Weldra zou het doorgaan als de "loi des couvents". Met het rapport van de centrale commissie, voorgebracht door Malou op 20 december, wordt het ontwerp ter bespreking voorgelegd. De discussie begint op 21 april 1857 en zal na zes weken tot oproer leiden, tot het ontslag van de laatste unionistische regering, en een jarenlang liberaal overwicht in de Belgische politiek.

Het wetsontwerp Nothomb behoudt de indeling van dat van Faider: een eerste titel over de organisatie en administratie van de publieke weldadigheidsinstellingen, en een tweede over de stichtingen. Het eerste hoofdstuk van deze tweede titel stelt dat er instellingen en weldadigheidswerken kunnen gesticht worden op particulier initiatief (art. 69): stichting van hospitalen, "hospices", bedden in bestaande hospitalen, dispensaria, ateliers, heropvoedingsscholen, permanente of periodische aalmoezen of hulp aan huis (art. 70). De stichtingen worden, na toelating van de koning, aanvaard door de weldadigheidsbureaus (art. 71), maar deze aanvaarding kan opgelegd worden (art. 73). De stichtingen dragen de naam van de stichters of een naam naar hun wens (art. 76). Het tweede hoofdstuk handelt over de administratie van de stichtingen: de administratie komt toe aan de weldadigheidsbureaus tenzij

17. Aldus Mgr Sterckx aan Van Overloop, Malou, Van Hecke en Delcour op 18 augustus. De vergaderingen zouden doorgaan in het hotel van baron d'Anethan.

anders voorzien in de stichtingsakte (art. 77). De stichters kunnen deze administratie immers aan zichzelf voorbehouden of speciale administratoren aanstellen, hetzij leden van hun familie, ten erfelijken titel, hetzij civiele of kerkelijke titularissen en hun opvolgers (art. 78). De volgende artikels, die handelen over het publiek toezicht op de stichtingen, doen niets meer af aan deze artikels die uiteraard de meest controversiële zullen zijn van het ontwerp.

De parlementaire discussie

Nog voor de parlementaire discussie begon op 21 april waren de stellingen reeds ingenomen. Eind 1856 nog publiceert F. Tindemans te Brussel *Du rétablissement des couvents en Belgique sous prétexte de charité*. Hij noemt het wetsontwerp Nothomb "een eclecticische samenvatting van alles wat de liefde voor monastieke instituten en de haat voor de lekenadministraties van de weldadigheid, aan overdrijving hebben voortgebracht". De oppositie tegen het wetsvoorstel werd nog versterkt door de kwestie van de rekeningen van de hospitaalcongregaties, zaak die aansleepte sinds 1831. Religieuze gemeenschappen waren bij decreet van 1809 verplicht om hun rekeningen voor te leggen. Kardinaal Sterckx achtte deze verplichting vervallen. Op 16 februari 1831 eist de regentie van Antwerpen de rekeningen van de Grijsse Zusters van Antwerpen. De zusters weigeren. De zaak wordt pas beslecht door een arrest van het hof van beroep in 1856, dat de zusters rechtspersoonlijkheid ontzegt. Deze zaak leidde tot het argument dat het in het wetsontwerp Nothomb voorziene toezicht op de rekeningen van privé-instellingen toch nooit effectief zou worden. Malou wilde deze kwestie nog geregeld zien voor de eigenlijke bespreking begon, "anders zou men in het wetsontwerp legale middelen willen introduceren om de hospitaalcongregaties te dwingen hun rekeningen voor te leggen". Dit werd een argument in handen van de liberalen: de staat zou toch nooit het toezicht verkrijgen.

Een arrest van het hof van cassatie bepaalde dat bij stichtingen het aanstellen van speciale beheerders niet kon verboden worden, dit volgens de wet van an V, de enige in kracht. De kamer laat toe dat Malou op 18 maart deze interpretatie van art. 84 van de gemeentewet als annex toevoegt aan het rapport over het wetsontwerp.

Het is duidelijk dat Leopold I niet alleen de regering De Decker steunde, maar ook achter het wetsontwerp stond. Zo verklaarde hij aan de Haussy: "De twee landen waar het constitutioneel regime het best verstaan wordt, Engeland en de Verenigde Staten, leggen geen enkele beperking op aan de schenkingen en liefdadigheid van particulieren. Het principe dat een vrij individu zijn schenkingen en legaties kan toevertrouwen aan publieke of particuliere instellingen zoals hij het wil, lijkt mij het enige te zijn dat in harmonie is met de reële vrijheid die ieder in deze materies kan opeisen".

Dit werd reeds bij de opening van de discussie op 21 april het argument van de katholieken. Het recht op privé-stichtingen werd opgeëist in naam van de vrijheid en het geweten, een toch "liberale" motivatie, typerend voor de dubbelzinnigheid van "vrijheid" in het Belgische constitutionele

regime. De liberalen hielden zich aan de laïciserende geest van an V en zagen in het tweede deel van het wetsontwerp een manier om de kloosters te verrijken en hun invloed te vergroten. Frère Orban noemt het "loi des couvents" en de liberale pers verspreidt: "De regering en de meerderheid hadden slechts een enkel verlangen, een enkel motief, een enkel doel: het Ancien Regime restaureren en het kloosterwezen herstellen met alle privileges van de rechtspersoonlijkheid, en alle misbruiken van goederen in dode hand".

Dag na dag spreken voor- en tegenstanders van de wet in het parlement. De gemoederen raken steeds meer verhit, en de liberalen komen aandraven met allerlei misbruiken in de katholieke liefdadigheid, zoals de zaak van de kantscholen, het onder druk zetten van weduwen om stichtingen te doen ten voordele van de Kerk, en de kwestie van een zogezegd bejaardenhuis in Roeselare dat feitelijk een klooster zou zijn waar men enkele bejaarden onderhoudt om de schijn van een liefdadige instelling op te houden. De discussie raakt pas in een beslissende fase op 27 mei. Nadat Frère had gezegd: "on joue une infâme comédie vis-à-vis de la Chambre et du Pays", volgt er een incident. Coomans protesteert en de voorzitter, Delehayé, zegt dat Frère zijn collega's niet van zoiets mag beschuldigen. Frère herinnert er aan dat men in een vorige zitting zijn taal over de kantscholen "infâme" had genoemd, zonder enig verwijt. Applaus op de tribune. Op motie van Dumortier laat Delehayé de tribune ontruimen. Dumortier laat opmerken "dat het de eerste keer is sinds 1830, dat men geroep en geschreeuw hoorde op de tribunes". Hij eist vervanging van de tribunekaarten, wat Baillet-Latour als onmogelijk ziet. Het debat gaat verder, en daarna laat men het publiek weer binnen. Met 60 tegen 41 spreekt de kamer zich uit voor de speciale administratoren (de enige kwestie die men tot dan toe echt had aangepakt). Vilain XIII schrijft aan Rome: "De stemming van de wet over de weldadigheid is verzekerd".

Verwarring

Maar de volgende dag, 28 mei, breken onlusten uit te Brussel en elders. De vensters van de kloosters van de capucijnen en de jezuïeten worden verbrijzeld. De lokalen van de katholieke dagbladen "Journal de Bruxelles" en "l'Emancipation" worden aangevallen, waarbij de zoon van de directeur van "l'Emancipation" (volksvertegenwoordiger Coomans) door een raam van de tweede verdieping springt, maar ongedeerd blijft. De vorige avond was de nuntius beledigd voor het Natiepaleis. Vilain XIII was daarop onmiddellijk in ornaat naar de nuntius gegaan om in naam van de regering de excuses aan te bieden. Daarop trok hij naar Laken. De koning keurde zijn gedrag goed en stuurde de grootmaarschalk naar de nuntius om de persoonlijke spijt van zijne majesteit uit te drukken. Leopold I was zeer verontwaardigd om de onlusten en deed zelfs militaire voorzorgsmaatregelen treffen. Hij wilde per se "zijn" regering, "le cabinet de son coeur" redden. In de kabinetsraad van 28 mei verklaart hij zeer verbolgen: "Dit is de dood van het parlementair regime. U begrijpt toch wel, mijne heren, u begrijpt dat vandaag, 28 mei, men het parlementair regime afgesloten heeft. Men heeft de grondwet verkracht. Ik heb

mijn eed gedurende zesentwintig jaar gehouden. Nu heeft men mij er van ontslagen!" Vilain XIII schrijft naar Rome: "Het wetsontwerp over de weldadigheid, slecht begrepen, is niet populair. De idee heeft zich verspreid dat deze wet niet gemaakt was voor de armen, maar voor de kloosters". De ontbinding van de kamer en het gerucht dat de wet teruggetrokken zou zijn, maakten een einde aan de beroering.

Na een aanval op een instelling van de "Frères de la Doctrine Chrétienne" te Jemappes en verzoekschriften van de gemeenteraden aan de koning om het wetsontwerp in te trekken, legt De Decker zich neer bij de strijd en richt, in naam van de regering, behalve Nothomb en Mercier, een brief aan de koning om de wetgevende vergadering te sluiten. Daags nadien, op 30 mei, wordt de kamer ontbonden, wat bij de katholieken als een coup de force overkwam. Ze moesten per se de verkiezingen winnen van december, maar waren daarvoor nauwelijks georganiseerd. De georchestreerde liberale campagne echter wekte vrees voor de dode hand, de almachtige kloosters en de valstrikken van de clerus. De bisschop van Luik zegt in die dagen "dat men zich begint af te vragen of men nog zijn Credo in het publiek kan reciteren zonder beschuldigd te worden van politieke agitatie". De gemeenteverkiezingen van eind oktober leveren winst op voor de liberalen. In weerwil van de koning biedt De Decker op 30 oktober met Vilain XIII, Dumon en Greindl het ontslag van de regering aan. Nothomb en Mercier sluiten zich met tegenzin bij hen aan. Zij vonden dat de regering in de kamer en niet elders ten val moest komen, en dat de huidige werkwijze een legalisering van de opstand inhield.

De parlementsverkiezingen van 10 december 1857 waren desastreus voor de katholieken: slechts 30 verkozenen tegenover 70 liberalen, en grote mannen als Adolphe Deschamps werden niet meer herkozen. De liberalen zouden aan de macht blijven tot 1870. En de weldadigheid? Op 9 november kondigt de troonrede in de kamer de indiening aan van een wetsontwerp dat art. 84 van de gemeentewet eenduidig wil interpreteren.¹⁸ Op 18 maart 1859 deponeert Tesch een wetsvoorstel in de kamer: "article unique: le No.2 de l'article 84 de la loi communale du 30 mars 1836 est rédigé en ces termes: Le conseil nomme ... les membres des administrations des hospices et des bureaux de bienfaisance, sans préjudice à l'intervention des administrateurs spéciaux établis dans les limites déterminées par l'arrêté du 16 fructidor an XI et par le décret du 31 juillet 1806". Op 3 juni wordt de wet gestemd die de liberale jurisprudentie consacreert. Pas bij de hervorming van 1921-1925 zal al het typisch katholieke weer worden toegelaten.

18. Hierop publiceert Ducpétiaux voortijdig zijn *La question de la charité et des associations religieuses en Belgique*. Dit boek sloeg een storm los rond de persoon van Ducpétiaux: hij bleek niet meer liberaal. Voor het overige werd het onthaald als een onmachtige poging om de morsdode kloosterwet opnieuw tot leven te wekken.

Argumenten die in de discussie een rol speelden

Wat verwijt men eigenlijk allemaal aan de katholieke weldadigheid?¹⁹ De weldadigheid van de kloosters zou een voortdurende aansporing zijn tot luiheid en onvoorzienigheid. Ze zou de armoede en de miserie onderhouden door haar indiscrete aalmoezen. Het is onder het regime van de religieuze stichtingen en monachale instellingen dat de armoede zou zijn toegenomen. Terwijl de moderne filantropie verheft en opvoedt (*élève et moralise*) zou de oude liefdadigheid verlagen en vernederen. De katholieke weldadigheid is daarbij anti-economisch en ruïneus voor de armen. De kloosters exploiteren arme kinderen door hen zagezegd in de lering te nemen in hun (kant)scholen. Aan de kloosters een liefdadige missie toekennen is hen toelaten zich te verrijken op de rug van de armen, en deze rijkdom op te stapelen en improductief te maken. Dit betekent het herstel van de oude monastieke instituten met hun privileges en de goederen in dode hand: de terugkeer naar de middeleeuwen. Daarenboven: De kerkelijke autoriteit is onafhankelijk van de burgerlijke autoriteit. Zij zal blijven weigeren om zich te onderwerpen aan de controle die in de wet is voorzien. De garanties waarmee men het recht op stichtingen denkt te omgeven zijn illusoir. Men zal de misbruiken niet openbaar maken en onwaardige of onbekwame administratoren niet vervolgen, uit vrees de clerus tegen zich in het harnas te jagen. Er zal aldus aan de kerkelijke instellingen voortdurend iets ondoorzichtig blijven kleven. De kloosters hebben de neiging de weldadigheid op te slorpen. De liefdadigheid en het recht op stichtingen vrij laten zou leiden tot de ondergang van de publieke organisatie van de weldadigheid zoals die reeds grote diensten bewezen heeft. De religieuze verenigingen willen het monopolie van de liefdadigheid verwerven, en zich in de plaats stellen van de publieke administratie. De vrijheid van liefdadigheid die zij voorstaan is maar voorwendsel: "de macht, de dominantie, de opsloping, dat is het doel waarnaar zij onveranderlijk onderweg zijn".²⁰

De polemiek rondom de weldadigheid in het 19e eeuwse België heeft te maken met de structuur zelf van de nieuwe maatschappijordening na de burgerlijke revoluties. De Kerk neemt hier een dubbele houding aan. Terwijl zij zich enerzijds distantieert van het liberalisme, zal zij anderzijds van de moderne vrijheden gebruik maken om zich beslist in de nieuwe maatschappij te engageren. Het zal van belang zijn de motieven van het restauratie-katholicisme nader te onderzoeken om de verdere draagwijdte aan te tonen van het politiek conflict.

19. Cfr Edouard DUCPETIAUX, *La question de la charité et des associations religieuses en Belgique*, Brussel, 2e ed., 1859, p. 234vv.

20. E. DUCPETIAUX, *La question de la charité*, p.237.